

عوامل مؤثر بر اعتماد ملی و سرمایه اجتماعی شهروندان (مطالعه موردی: شهر شیراز)

سیدهای زکی نژاد^۱، مرتضی ابادری*^۲

چکیده

هدف پژوهش حاضر بررسی عوامل مؤثر بر اعتماد ملی و سرمایه اجتماعی شهروندان است. اعتماد از متغیرهای مهم سرمایه اجتماعی است که در چارچوب نظم اجتماعی مورد مطالعه قرار گرفته است و همزمان با تغییرات جامعه، اشکال اعتماد نیز تغییر می یابد. رویکرد این پژوهش کمی و برای بررسی عوامل مؤثر بر اعتماد ملی شهروندان از پرسشنامه دلویز و برای بررسی سرمایه اجتماعی از پرسشنامه ناهاپیت و گوشال به عنوان ابزار پژوهش استفاده شده است. روایی پرسشنامه‌ها به روش روایی محتوایی و جرح و تعدیل توسط متخصصین صورت گرفت. پایایی پرسشنامه از طریق ضریب آلفای کرونباخ به مقدار ۰/۹۹ به دست آمد. جامعه آماری شامل تعداد ۷۰۰۰ نفر از شهروندان شهر شیراز بودند که تعداد ۳۰۰ نفر از آنها بر اساس جدول گرجسی و مورگان به روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای به عنوان حجم نمونه انتخاب شدند. برای برآورد و تأیید پایایی و روایی ابزار تحقیق، از شاخص‌های روایی صوری، روایی محتوایی، روایی همگرا و پایایی درونی، بهره گرفته شد. همچنین برای برآورد شاخص‌ها، از روش تحلیل عاملی تأییدی بر مبنای رهیافت حداقل مربعات جزئی، استفاده شد. جهت تجزیه و تحلیل داده‌ها از نرم افزار آماری Spss ۲۶ و PLS-Smart استفاده شد. پس از بررسی نظریات مطرح شده در زمینه موضوع مورد مطالعه و همچنین جمع‌آوری اطلاعات و داده‌ها نتایج نشان داد که عواملی همچون تعلقات تاریخی، تعهدات فرهنگی و میزان اعتقاد به دین از جمله عواملی هستند که در میزان انسجام و اعتماد ملی و مشارکت اجتماعی شهروندان تأثیر دارند. به طور کلی یافته‌های حاصل از پژوهش نشان می‌دهد که هرچه میزان تعلقات تاریخی، تعهدات فرهنگی و اعتقادات دینی شهروندان افزایش یابد، به نسبت میزان اعتماد، انسجام و مشارکت اجتماعی و در کل سرمایه اجتماعی شهروندان افزایش می‌یابد.

واژگان کلیدی: اعتماد ملی، سرمایه اجتماعی، شهروندان.

۱ - دانشجوی دکتری علوم سیاسی، واحد شهرضا، دانشگاه آزاد اسلامی، شهرضا، ایران. hadizakinejad@gmail.com

۲ - استادیار گروه علوم سیاسی، واحد شهرضا، دانشگاه آزاد اسلامی، شهرضا،

ایران. abazarimorteza48@gmail.com

نویسنده مسئول مقاله: abazarimorteza48@gmail.com

مقدمه و بیان مسأله

سرمایه اجتماعی به طور کلی بر روابط میان انسان‌ها تمرکز دارد. روابطی که در تمام لحظات زندگی روزمره و در طول عمر انسان‌ها، جریان دارد و رفتار و نگرشها را تحت تأثیر قرار می‌دهد. به همین لحاظ، سرمایه اجتماعی در هر جایی حاضر است؛ چه در رفتار با نزدیکان و دوستان در خانه و مدرسه، دانشگاه و چه در رفتار با همکاران و آشنایان در محل کار و تحصیل، و چه در رفتار با مردم در جامعه. به طور کلی سرمایه اجتماعی مجموعه هنجارهای موجود در سیستم اجتماعی است که موجب ارتقای همکاری اعضای آن جامعه شده و موجب پایین آمدن سطح هزینه‌های تبادل و ارتباطات می‌شود (وحیدا و دیگران، ۱۳۸۲: ۶۷). بدین ترتیب ادبیات سرمایه اجتماعی، تا به حال علاوه بر طراحی نظری این مفهوم، در پی آن بوده که اهمیت این روابط را از لحاظ تجربی نیز به اثبات رساند. به طور کلی کیفیت و کمیت روابط اجتماعی جوانان، تعیین کننده فرصت‌های آینده آنان در زمینه‌های گوناگون زندگی خواهد بود. پیوندهای اجتماعی افراد، آنان را در موقعیت‌هایی قرار می‌دهد و سبک زندگی خاصی را به آنان پیشنهاد می‌کند. بنابراین بررسی چگونگی این روابط با استفاده از مفهوم سرمایه اجتماعی و نیز عوامل تعیین کننده آنان دارای اهمیت بالایی در حوزه جامعه شناسی جوانان است. همچنین امروزه سرمایه اجتماعی، نقشی بسیار مهم‌تر از سرمایه فیزیکی و انسانی در سازمان‌ها و جوامع ایفا می‌کند و شبکه‌های روابط جمعی و گروهی، انسجام بخش میان انسان‌ها و سازمان‌هاست. در غیاب سرمایه اجتماعی، سایر سرمایه‌ها اثربخشی خود را از دست می‌دهند و بدون سرمایه اجتماعی، پیمودن راه‌های توسعه و تکامل فرهنگی و اقتصادی، ناهموار و دشوار می‌شود (پانتام^۳، ۲۰۰۰). بر این اساس افراد متعددی از دین به عنوان عامل موجد سرمایه اجتماعی یاد نموده اند. به گفته وبر: «مذهب می‌تواند شبکه اعتمادی در بین افراد ایجاد کند که برای روابط تجاری و اقتصادی ضروری است» (فوکویاما^۴، ۱۳۷۹: ۱۵۳). فوکویاما نیز از دین، تعهدات فرهنگی و تعلقات تاریخی به عنوان یکی از منابع سرمایه اجتماعی یاد می‌کند (کتابی و همکاران، ۱۳۸۳: ۱۷۵). طبق بررسی‌ها و مطالعات انجام شده ایجاد حس همدلی همبستگی و انسجام از جمله کارکردهای دینداری در جامعه است؛ زیرا ادیان با قبول مرزبندی‌ها و تمایزات منشأ همبستگی و همدلی‌اند و با افزایش میزان هویت دینی بین افراد جامعه، میزان حضور مردم به طور جمعی افزایش می‌یابد. مثلاً با شرکت در هیات‌های عزاداری و تشکیل صندوق‌های خیریه وجود احساس همدلی، اعتماد و مشارکت افراد افزایش می‌یابد. بنابراین سرمایه اجتماعی به منزله زنجیرهای از اعتماد، مشارکت و انسجام نظام هدفمندی را شکل می‌دهند و انسان‌ها را در جهت دستیابی به هدف‌های ارزشمند هدایت می‌کند (اکبری، ۱۳۸۳: ۵۰). از این رو شناخت عوامل مؤثر در تقویت یا تضعیف سرمایه اجتماعی می‌تواند در گسترش ابعاد سرمایه اجتماعی کمک می‌کند و موجب افزایش عملکرد اجتماعی افراد در جامعه شود.

هدف کلی پژوهش

هدف کلی این پژوهش، عوامل مؤثر بر اعتماد ملی و سرمایه اجتماعی شهروندان خواهد بود. که با رویکرد کمی و از طریق تجزیه و تحلیل داده‌ها انجام گرفت.

سوالات پژوهش

بر این اساس، پژوهش حاضر در پاسخ به سه سوال کلی انجام شده است:

۱- عوامل مؤثر بر اعتماد ملی و سرمایه اجتماعی شهروندان کدامند؟

۲- عوامل مؤثر بر اعتماد ملی شهروندان کدامند؟

۳- عوامل مؤثر بر سرمایه اجتماعی شهروندان کدامند؟

^۳-Pantam

^۴-Fukuyama

ضرورت تحقیق

امروزه سرمایه اجتماعی نقشی بسیار مهمتر از سرمایه فیزیکی و انسانی در جوامع ایفا می‌کند شبکه و انسان میان بخش انسجام گروهی و جمعی روابط های سازمان‌هاست. از این رو در غیاب سرمایه اجتماعی، سایر سرمایه‌ها اثربخشی خود را از دست می‌دهند و بدون سرمایه اجتماعی پیمودن راه‌های توسعه و تکامل فرهنگی و اقتصادی ناهموار و دشوار می‌شود. با توجه به اینکه دانشجویان مهمترین سرمایه‌های انسانی و آینده‌سازان کشور هستند، وقتی که سرمایه اجتماعی و ابعاد آن در بین دانشجویان تشکیل و گسترش می‌یابد، سبب می‌شود که دانشجویان تلاش گسترده‌ای را برای توسعه همه‌جانبه کشور انجام دهند. همچنین آگاهی و اطلاع از میزان سرمایه اجتماعی آنان و دانستن نوع ارتباط آنان با یکدیگر برای هر نوع برنامه‌ریزی اجتماعی فرهنگی آنان لازم و ضروری است. لذا نیاز است که در این زمینه تحقیقاتی اجرا گردد تا وضعیت سرمایه اجتماعی در بین این گروه مشخص گردد. بدین ترتیب بررسی این ارتباط در جریان تحقیق حاضر، می‌تواند سبب برنامه‌ریزی‌هایی در جهت ارتقای سرمایه اجتماعی با تکیه بر عنصر هویت دینی شود.

پیشینه پژوهش

در رابطه با این موضوع تحقیقات چندی انجام شده است که از جمله می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

فیروزآبادی (۱۳۸۵) در تحقیقی با عنوان فراتحلیل عوامل مؤثر بر شکل‌گیری سرمایه اجتماعی اشاره می‌کند که از میان عوامل تأثیرگذار بر سرمایه اجتماعی، تعهد دینی همبستگی مستقیم و معناداری با سرمایه اجتماعی دارد.

محمد میثم کریمی (۱۳۸۶) نیز تحقیقی را با عنوان اندازه‌گیری سطح سرمایه اجتماعی با تأکید بر عنصر اعتماد اجتماعی انجام داده است. بر اساس نتایج کلی این پژوهش ملاحظه می‌شود که چهار بعد اعتماد از شش بعد آن مربوط به اعتماد اجتماعی می‌شود و شامل اعتماد به دوستان، اعتماد به نهادهای غیر رسمی، اعتماد به نهادهای رسمی و اعتماد به مشاغل اجتماعی در بین دانشجویان در وضعیت نامطلوب است. همچنین اعتماد دانشجویان به خود و خانواده نشان دهنده میزان اعتماد بالای دانشجویان به این دو سطح است (حبیب زاده، ۱۳۸۲).

در تحقیقی با عنوان بررسی هویت ملی و دینی جوانان و تأثیر آن بر مشارکت سیاسی و اجتماعی بیان می‌کند که برای بالا بردن میزان مشارکت سیاسی اجتماعی جوانان باید هویت ملی-دینی جوانان تقویت شود و نیز چنین ملاحظه گردید که جوانانی که از پایگاه اقتصادی-اجتماعی بالاتری برخوردار بودند، میزان مشارکت سیاسی-اجتماعی آنها ضعیف‌تر بود (منصورنژاد، ۱۳۸۵: ۱۷۷).

رابرت فوری و دیگران نیز در سال (۲۰۰۶) در کتاب ایمان به عنوان سرمایه اجتماعی، به بررسی نقش ایمان در ارتباط با تمایزات بین گروه‌ها پرداخته‌اند و به این نتیجه دست یافتند که ایمان نقش مهمی در از بین بردن تمایزات گروهی ایفاء می‌کند.

(فوری و دیگران: ۲۰۰۶). برندا اونیل، در مطالعه خویش با عنوان جنسیت، مذهب، سرمایه اجتماعی و مشارکت سیاسی بر تعهدگرایی مذهبی به عنوان یک عنصر سرمایه اجتماعی و مشارکت سیاسی میان زنان آمریکایی تأکید می‌کند. وی همچنین

به بررسی رابطه میان مشارکت زنان در سازمان‌های مذهبی و ایجاد سرمایه اجتماعی پرداخته است. در نهایت یافته‌ها نشان می‌دهند که تعهد مذهبی زنان می‌تواند بر توسعه و افزایش سرمایه اجتماعی کمک کند (موجد و همکاران، ۱۳۸۷).

چارچوب نظری پژوهش

مفهوم سرمایه اجتماعی

مفهوم سرمایه اجتماعی از جمله مفاهیم مدرن است که در گفتمان علوم اجتماعی و محافل سیاسی معاصر در سطوح مختلف استفاده شده است. در کلی‌ترین سطح، سرمایه اجتماعی موضوعاتی اعم از شدت و کیفیت روابط و تعاملات بین افراد و گروه‌ها، احساس تعهد و اعتماد دو جانبه نسبت به هنجارها و ارزش‌های مشترک را شامل می‌شود و به عنوان یک حس تعلق و همبستگی، پایه مهم پیوستگی اجتماعی در نظر گرفته می‌شود (بهزاد، ۱۳۸۱: ۴۴). بر این اساس سرمایه اجتماعی ناظر بر بازگشت دوباره اخلاق و مضامینی مانند اعتماد، مشارکت، همکاری، پیوند اجتماعی به جامعه است که همه بیانگر توجه دوباره به این موضوع است. نظریه سرمایه اجتماعی در حقیقت در یک جمله ساده خلاصه شد: روابط مهم است؛ یعنی انسان‌ها با ایجاد ارتباط بایکدیگر و تلاش برای حفظ و تداوم آن، قادر خواهند بود با همدیگر کار کرده و به اهدافی دست یابند که اگر به تنهایی کار می‌کردند یا موفق نمی‌شدند و یا به سختی می‌رسیدند و این بدین معنی است که هرچه مردم بیشتری را بشناسیم و با آنان دربینش و نگاه مشترک باشیم در سرمایه اجتماعی ثروتمندتر هستیم (فیلد، ۱۳۸۵: ۱). از نظر فوکویاما سرمایه اجتماعی مجموعه هنجارهای موجود در سیستم‌های اجتماعی است که موجب ارتقای سطح همکاری اعضای آن جامعه شده است و موجب پایین آمدن سطح هزینه‌های تبادلات و ارتباطات می‌گردد (فوکویاما، ۱۹۹۵: ۵). همچنین از نظر جان فیلد سرمایه اجتماعی به مشخصات اجتماعی چون اعتماد، معیارها و شبکه‌ها اطلاق می‌شود که می‌توانند با تسریع فعالیت‌های هماهنگ شده، کار جامعه را بهبود بخشد (جان فیلد، ۱۳۸۶: ۴۸). از دیدگاه گیدنز نیز، عدم ادغام اجتماعی (نوعی سرمایه اجتماعی) شرایطی است که جامعه بر اثر مجموعه‌ای از محرومیت‌ها و ناکامی‌ها برای فرد یا گروه‌های خاصی فراهم می‌کند که مانع فعالیت‌های اجتماعی، اقتصادی و سیاسی می‌شود. عدم ادغام، فرایند چند بعدی و پیچیده است که با نبود و یا کمبود قوانین حمایتی، شرکت در فعالیت‌های اقتصادی، مشارکت‌های مدنی، فعالیت‌های فرهنگی و سیاسی و اجتماعی همراه است. از نظر وی، طرد شدن و حاشیه‌نشینی برخی افراد سبب می‌شود که آن افراد نسبت به سایر افراد جامعه خود را در معرض بزه‌دیدگی و خشونت قرار دهند (گیدنز، ۲۰۰۱: ۶۹۹). در مجموع از نظر گیدنز، سه بعد سرمایه اجتماعی (اعتماد، انسجام و مشارکت اجتماعی) را می‌توان در کاهش یا افزایش میزان سرمایه اجتماعی مؤثر دانست.

ابعاد سرمایه اجتماعی

سرمایه اجتماعی از سه بعد اعتماد اجتماعی، مشارکت اجتماعی و انسجام اجتماعی تشکیل شده است که در زیر به توضیح هر یک پرداخته می‌شود.

الف) اعتماد اجتماعی

^۰-Field

^۱-Giddens

مفهومی است که در فرایند روابط اجتماعی بین افراد و سازمان‌های اجتماع با همدیگر تبلور می‌یابد. اعتماد احساس روابط اجتماعی است و رابطه مستقیم با میزان روابط اجتماعی دارد. بدین صورت که هر چه میزان اعتماد اجتماعی میان افراد و گروه‌ها و سازمان‌های اجتماعی به جامعه بیشتر باشند، به همان میزان روابط اجتماعی از شدت، تنوع، ثبات و پایداری بیشتری برخوردار است. لذا اعتماد اجتماعی نتیجه تعاملات اجتماعی موجود و گروهی انجمن‌ها و فعالیت‌های اجتماعی است، به خصوص اگر این اعتماد از حد مرزی به سطح اجتماعی انتقال یابد، به عنوان یک سرمایه با ارزش تلقی می‌شود. فوکویاما از اعتماد به مشابه شاخصی برای بیان سرمایه اجتماعی در معنای ارزش‌های جمعی شبکه‌های اجتماعی و اخلاق فرهنگی که بنیاد رشد و ثبات اقتصادی را تشکیل می‌دهند، استفاده می‌کند؛ به عبارت دیگر از نظر او اعتماد انتظاری است که از یک اجتماعی برخوردار از رفتار منظم، دارای روابط دوستانه و مبتنی بر تعاون و مشارکت برمی‌خیزد (کارکنان، ۲۱۵: ۱۳۸۸ و ۲۱۶).

ب) مشارکت اجتماعی

مشارکت اجتماعی در یک تعریف کلی عبارت است از شرکت فعال و سازمان یافته افراد و گروه‌های اجتماعی در امور اجتماعی، سیاسی، فرهنگی جامعه است به گونه‌ای که:

۱- حداکثر قدرت جمعی از طریق بسیج همه امکانات و قوای جمع حاصل آید.

۲- این قدرت جمعی در راستای نیل به مصالح، علایق و منافع جامعه جهت‌گیری شود.

۳- از طریق مشارکت همه جانبه افراد و گروه‌های اجتماعی، پیوندها و انسجام اجتماعی استحکام یابد.

۴- امکان بلوغ و شکوفایی استعدادها و تکامل و توسعه فردی و اجتماعی فراهم آید. (همان منبع) نظریه‌های مشارکت به این امر می‌پردازند که چرا بعضی گرایش بیشتری به مشارکت دارند و بعضی میل کمتری دارند؟ در این رابطه دو نوع نظریه وجود دارد:

۱- نظریه‌هایی که از دیدگاه شناختی و ریشه در اندیشه‌های ماکس وبر دارد. در این نظریه‌ها به سیستم اعتقادات، باورها، گرایش‌ها و اندیشه‌های فرد تاکید می‌شود. فرضیه مهم این نظریه عبارت از این است که اگر مشارکت به عنوان یک کنش اجتماعی در نظر گرفته شود، این کنش برخاسته از وجوه فرهنگی هر جامعه است و تحت عناصر گوناگون موجود در سیستم فرهنگی جامعه است. لذا تصور و پنداشت و نوع عقیده و نظر فرد از مشارکت در میزان مشارکت فرد مؤثر است. در واقع هنگامی که میزان مشارکت فرد یا تمایل فرد برای مشارکت در جامعه کم است، ریشه آن در سیستم دیدگاه‌های جامعه و فرد در ارتباط با فرهنگ، باورها و تصویری که فرد به محیط پیرامون خود دارد، برمی‌گردد. یعنی یک نوع بی‌قدرتی و احساس بی‌قدرتی در فرد به وجود می‌آید که خود عامل مهم برای کاهش مشارکت افراد است. افرادی که احساس بی‌قدرتی می‌کنند، اعتماد به نفس خود را نیز از دست می‌دهند و احساس می‌کنند که حضور و عدم حضور آنها در فرایندهای اجتماعی، تأثیری ندارد. لذا در عرصه اجتماع کمتر فعالیت مشارکتی دارند.

۲- دسته دوم نظریه‌ها بر جنبه رفتاری تاکید دارند و به سود و زیان مشارکت می‌پردازند؛ یعنی پاداش‌ها و مجازات‌هایی که در قبال انجام یک رفتار نصیب یک شخص می‌شود تعیین کننده ادامه رفتار او و میزان مشارکت او است. به عبارت دیگر برای این افراد این امر مهم است که در قبال انجام دادن رفتار و یا مشارکت، جامعه چقدر آنها را تنبیه می‌کند، یا پاداش می‌دهد. لذا این نوع مشارکت‌ها در حیطه نظریات مبادله و روان‌شناسی اجتماعی جای می‌گیرند.

عوامل مؤثر بر سرمایه اجتماعی

عوامل مؤثر بر میزان سرمایه اجتماعی افراد به شرح زیر است:

الف) بعد دینداری و نگرش به نفس دین: «دینی بودن» عنوان عامی است که به هر فرد یا پدیده‌ای که ارزش‌ها و نشانه‌های دین در آن متجلی باشد اطلاق می‌شود. تجلی ارزش‌ها و نشانه‌های دینی بودن فرد را می‌توان در نگرش، گرایش و کنش‌های آشکار و پنهان او شناسایی کرد. فرد متدین از یک سو، خود را ملزم به رعایت دستورها و توصیه‌های دینی می‌داند و از سوی دیگر، اهتمام و ممارست‌های دینی، او را به انسانی متفاوت با دیگران مبدل می‌سازد. بدین طریق می‌توان با دو نشانه او را از دیگران باز شناخت؛ یکی از طریق پایبندی و التزام دینی‌اش و دیگری پیامد دینداری و آثار تدین در فکر و جان و عمل فردی واجتماعی او. پس دینداری به بیان کلی، یعنی به دینی اهتمام داشتن گونه‌ای کنش و گرایش نگرش، که متأثر را فرد های کند (شجاعی‌زند، ۳۶: ۱۳۸۴).

گلارک و استارک ویژگی‌های مرتبط با دینداری را حول پنج بعد زیر جمع بندی کرده اند که در این بررسی بدان استناد شده است. این پنج بعد به شرح زیر است:

۱- بعد اعتقادی یا باوردینی که نوعی ادراک فردی برخاسته از معرفت دینی است که درباره حقایق اصول دینی به فرد بینش خاص می‌دهد. در واقع این بعد در برگزیده باورهایی است که انتظار می‌رود یک فرد با توجه به دین خاص خود به آنها اعتقاد داشته باشد.

۲- بعد مناسکی و اعمال دینی که مشتمل بر دو دسته می‌باشد؛ یکی با عنوان شعائر و مناسک مطرح است و عبارت است از آداب و رسوم و مراسمی که هر دین از پیروان خود انتظار دارد که به آنها عمل شود؛ دیگری پرستش و دعا که اعمال دینی و خصوصی و غیر رسمی است که فرد آنها را فقط با رضایت خاطر و بدون هیچ گونه اجباری انجام می‌دهد.

۳- بعد عاطفی یا تجربی که ناظر به عواطف، تصورات و احساسات پیروان یک دین به وجودی ربوبی، همچون خدا یا واقعیتی غایی و اقتداری متعالی است.

۴- بعد فکری یا دانش دینی که مشتمل بر اطلاعات و دانسته‌های بنیادی در مورد معتقدات هر دین است.

۵- بعد پیامدی یا آثار دینی که ناظر بر اثرات باورها، اعمال، تجارب و دانش دینی بر زندگی روزانه است و به عبارت دیگر تأثیر و انعکاس دین در رفتارهای روزمره است (کتابی و دیگران، ۱۳۸۳: ۱۷۷).

ب) عوامل فرهنگی (تعهدی): تعهد دینی مجموعه‌ای از عناصر شناختی نمادین و عملی است که میراث سنتی خاص را تشکیل می‌دهد. مثل آموزه‌ها، کتاب‌ها، رفتارها و آیین‌ها، تاریخ اندیشه‌ها و شیوه‌های اندیشه‌ورزی که ریشه در فعالیت‌های اجتماعی اجتماعات دارد، عادات غذا خوردن، لباس پوشیدن، امور بهداشتی و نظایر آن که با نظام اعتقادات مرتبط‌اند، هنر و آموزه‌های زیباشناختی که به طور عملی توسعه یافته است و با این اعتقادات ارتباط دارد و نظایر آن عناصر بعد فرهنگی هویت است. در واقع، بعد فرهنگی، نگرش مثبت به میراث فرهنگی-مذهبی مسلمانان و تلاش برای حفظ و نگهداری آن است (چیت‌ساز قمی، ۱۳۸۳: ۱۹۶).

ج(عوامل تاریخی)تعلقی(منظور از آن آگاهی و کسب دانش نسبت به پیشینه تاریخی دین و احساس تعلق خاطر و دلبستگی بدان دانست(همان:۱۹۵). این بعد به آگاهی مشترک افراد یک جامعه از گذشته تاریخی دین خود و احساس دلبستگی به آن و اهتمام به حفظ و زنده نگهداشتن آن دلالت می‌کند(قادری،۱۳۸۴:۵۲).

در میان عناصری که در جامعه، سرمایه اجتماعی را به وجود می‌آورند و یا آن را تقویت می‌کنند، نقش دین، تعهدات فرهنگی و تعلقات تاریخی حائز اهمیت است. به عقیده گیدنز، کیهان‌شناسی‌های مذهبی، تفسیرهای اخلاقی و عملی از زندگی و نیز جهان طبیعی به دست می‌دهند که برای مومنان، محیطی از امنیت و اعتماد ارائه می‌کند(ریتزر^۷،۱۳۸۳:۱۲۲).

گیدنز معتقد است دین می‌تواند تأثیر دوگانه‌ای بر سرمایه اجتماعی داشته باشد؛ از یک طرف می‌تواند منبع نگرانی و ناامیدی باشد و از سوی دیگر می‌تواند پیوندهای اخلاقی و عملی در ارتباط با زندگی شخصی، اجتماعی و جهان طبیعی ایجاد کند و در ایجاد یک محیط امن برای معتقدان کمک کند و موجبات آسایش خاطر و هدایت مومنان را فراهم سازد. ادیان می‌توانند میانجی سازمان بخش اعتماد باشند. گیدنز در این خصوص که باورداشت‌های مذهبی چگونه زمینه اعتماد را فراهم می‌کنند، می‌نویسد: باور داشت‌های مذهبی مهمترین کارشان این است که معمولاً به تجربه رویدادها و موقعیت‌ها، اعتماد تزریق می‌کنند و چهارچوبی را فراهم می‌سازند که در آن، این رویدادها و موقعیت‌ها را می‌توان تبیین کرد و در برابر آنها واکنش نشان داد(گیدنز،۱۳۸۰،۱۲۲). دورکیم می‌گوید دین از طریق مناسک و مراسم مذهبی، همبستگی و انسجام اجتماعی را ایجاد و حفظ می‌کند(گیدنز،۱۳۷۶:۴۹۳). به عقیده فوکویاما، دین می‌تواند نقش مهمی در ایجاد سرمایه اجتماعی بازی کند. بسیاری از مذاهب با ترویج ارزش‌هایی نظیر مشارکت، صداقت، اعتماد و ایثار موحی می‌شوند سرمایه اجتماعی بالایی در بین پیروان خود ایجاد کنند (فوکویاما،۱۹۹۹). در این راستا آنچنان که مایزر بیان می‌دارد، تعهدات فرهنگی و تعلقات تاریخی حاصل از دین می‌تواند به گونه‌ای محسوس به بهبود کیفیت روابط خانوادگی، کمک نماید و آن به عنوان عاملی در جهت ایجاد سرمایه اجتماعی، گام بردارد. ایوانز نیز بر نقش فعالیت‌ها و مناسک دینی در بهبود کنش‌های متقابل افراد در پیوند و اعتماد آنها به یکدیگر تأکید می‌کند و معتقد است که رفتار دینی با سایر مؤمنان، دوستان و اعضای خانواده می‌تواند گامی در جهت ایجاد سرمایه اجتماعی تلقی شود. همچنین کاندلند هم از این امر اغماض نکرده که دین از طریق ایجاد شبکه‌های اجتماعی و خانوادگی، ارتباط با سایر هم‌نوعان، وظیفه‌شناسی، احترام نسبت به دیگران، صداقت و اعمال‌هنجارهای همبستگی می‌تواند مبنای سرمایه اجتماعی قلمداد گردد (کندلاند^۸،۱۳۹۰:۲۰۰).

روش شناسی پژوهش

در این پژوهش برای عوامل مؤثر بر اعتماد ملی و سرمایه اجتماعی شهروندان شهر شیراز، از روش پژوهش توصیفی- پیمایشی استفاده شد. در بخش کمی پژوهش طبق الگوی حاصل از مرحله کیفی، پرسشنامه‌ای محقق ساخته شامل .....گویه با مقیاس ۵ امتیازی لیکرت تنظیم گردید. جامعه آماری پژوهش در بخش کمی پژوهش شامل کلیه شهروندان شهر شیراز بودند که با استفاده از روش نمونه‌گیری تصادفی- طبقه‌ای تعداد ۳۰۰ نفر از آنها انتخاب شدند. تعداد مورد اشاره، بر اساس فرمول نمونه‌گیری کوکران و با در نظر گرفتن فاصله اطمینان ۹۵٪ و خطای مجاز ۵٪، در نظر گرفته شد. در این مرحله از تحقیق با استفاده از روش پیمایشی، ابزار تدوین شده (پرسشنامه) از نظر روایی و پایایی مورد بررسی و سپس بین گروه نمونه، توزیع و

^۷-Ritzer

^۸-Kandland

داده‌های لازم برای تحلیل آماری مرتبط تحلیل گردیده و در مرحله نهایی به بحث و نتیجه‌گیری و تفسیر نتایج پرداخته شده است. روایی پرسشنامه از طریق روایی همگرا و واگرا و پایایی گویه‌های پرسشنامه نیز با آلفای کرونباخ (۰/۹۹) و پایایی ترکیبی (۰/۹۱) محاسبه و تأیید شد. جهت تجزیه و تحلیل داده‌ها از آزمونهای آماری تحلیل عاملی تاییدی، آزمون t تک نمونه‌ای و t وابسته، مدل‌یابی معادلات ساختاری (تحلیل مسیر و برازش مدل) و برای تجزیه و تحلیل داده‌های جمع‌آوری شده، از نرم افزار آماری spss۲۶ و PLS-Smart استفاده شده است.

یافته‌های پژوهش

در این بخش یافته‌های پژوهش در هر یک از ابعاد سرمایه ملی و اعتماد اجتماعی، مورد بررسی قرار گرفته است. در این قسمت با استفاده از نرم افزار SPSS ۲۶ به پرسشهای پژوهش، پاسخ داده شده است. در جدول شماره (۱) یافته‌های توصیفی شامل تعداد، میانگین، انحراف استاندارد، کمینه و بیشینه مربوط به عوامل مؤثر بر ابعاد سرمایه ملی و اعتماد اجتماعی شهروندان آورده شده است.....

نتیجه‌گیری

همانگونه که اشاره شد سرمایه اجتماعی مجموعه‌ای از منابع و ذخایر ارزشمندی است که به صورت ذاتی و نهفته در روابط اجتماعی گروه‌های نخستین، ثانوی و درسازمان‌های جامعه (نهادهای رسمی و غیر رسمی) وجود دارد. برخی از این ذخایر ارزشمند عبارتند از: صداقت، حسن تفاهم، همدردی، دوستی، دلسوزی، همبستگی و... که از طریق فرایند ایجاد ارتباط و اعتماد در شبکه‌های ارتباطی در جامعه فردگرایی عصر حاضر، از ذره‌های شدن جامعه از خود بیگانه و رشد فزاینده انحرافات اجتماعی پیشگیری می‌کند. از سوی دیگر بر اساس برخی نظریه‌های موجود، هویت دینی که خود متشکل از بعد دینداری، بعد تعلق و بعد تعهدی است، از مهمترین عناصر ایجادکننده همبستگی و همگنی اجتماعی در سطح جوامع است. غالباً چنین گفته می‌شود که هویت دینی دارای دستاوردهای متعددی است که از آن جمله می‌توان به جهت بخشیدن به زندگی افراد، ایجاد رویکرد مثبت به آینده و تقویت روحیه امیدواری و نشاط برای آینده ی بهتر، پاسخ دادن به پرسش‌های بنیادین و عمیق انسان در زندگی، ایجاد حس همدلی، همبستگی و انسجام در جامعه که از مصادیق سرمایه اجتماعی اند اشاره کرد. نیاز به شناختن جایگاه خود و جهان اطراف، مقوله ای است که در برخی شرایط ممکن به شدیدترین وجه آن احساس می‌شود و عدم شناخت آن وضعیت به معنای سردرگمی، آشفتگی و هراس است و روان انسان بر اثر آن دچار ناآرامی و ناآسودگی می‌شود. از این رو ادیان همواره برآند تابه مسایل وجودی انسان پاسخ گویند؛ مسائلی که به ادراک هویت، ارزش و هدف انسان‌ها مرتبط بوده و برای آنها اهمیت حیاتی دارند پس از مطالعه نظری در این راستا، با استفاده از روش پیمایش و در شهروندان شهر شیراز پژوهشی تجربی انجام شد که برخی از نتایج حاصل از پژوهش حاضر بدین شرح است.

- میانگین سرمایه اجتماعی جامعه مورد مطالعه (۳/۷۸) با پراکندگی نسبتاً کم، توزیع خوبی را در میان پاسخگویان داراست و نشان از سرمایه اجتماعی نسبتاً بالا در میان افراد جامعه مورد مطالعه است. به طوری که از بین ابعاد سرمایه اجتماعی در بین دانشجویان شهروندان شهر شیراز انسجام اجتماعی دارای بیشترین، مشارکت اجتماعی در رده دوم و اعتماد اجتماعی دارای کمترین میانگین است.

از بین مجموعه ابعاد و مؤلفه‌های تأثیرگذار بر سرمایه اجتماعی بیشترین میانگین به بعد تعلق دینی، سپس تعهد دینی و سپس دینداری اختصاص دارد. به طوری که از ابعاد دینداری بعد اعتقادی دارای بیشترین میانگین و بعد مناسکی دارای کمترین میانگین است.

- براساس تحلیل‌های ارائه شده، میزان سرمایه اجتماعی افراد بر حسب محل تولد دانشجویان متفاوت است.

- از میان عوامل مؤثر بر سرمایه اجتماعی، بعد دینداری بیشترین رابطه مثبت، قوی و معنادار را با مفهوم سرمایه اجتماعی و سپس عامل تعهدی-فرهنگی و در نهایت تاریخی-تعلقی دارد. با توجه به این رابطه می‌توان اظهار نمود که تقویت این عوامل باعث افزایش میزان سرمایه اجتماعی نزد دانشجویان می‌شود.

پیشنهادات

۱- توصیه می‌شود در نامه‌هایی جهت افزایش اطلاعات و آگاهی جوانان و خانواده‌های آنها در خصوص مسائل جامعه ارائه شود که در نهایت اجرا منجر به تقویت باورها و گرایش‌های نسل بعدی به مسائل اجتماعی و تقویت هویت جمع آنان خواهد شد.

۲- توصیه می‌شود همچون وزارت فرهنگ و ارشاد، سازمان ملی جوانان نظام آموزش و پرورش و برنامه ریزی‌های متنوع و جذاب برای نوجوانان خانواده‌های آنان در رابطه با مسائل محلی، دینی، ملی و جمعی طراحی نماید.

۳- از طریق برنامه ریزی‌های ظریف و اصولی بر اسطوره‌ها، شخصیت‌ها و وقایع ملی و دینی بیشتر کار شود و سازمان‌های ذیربط جهت آشنایی خانواده‌های و نوجوانان در این رابطه بهتر عمل کنند.

منابع و ماخذ

۱. اکبری، امین، (۱۳۸۳)، نقش سرمایه اجتماعی در مشارکت-بررسی تاثیر سرمایه اجتماعی بر مشارکت سیاسی و اجتماعی، پایان نامه ی کارشناسی ارشد، دانشگاه علوم اجتماعی تهران.

۲. بهزاد، داوود (۱۳۸۱)، سرمایه اجتماعی بستری برای سلامت روان، فصلنامه رفاه اجتماعی، سال دوم شماره ۶.

۳. بیرو، آلن (۱۳۷۰)، فرهنگ علوم اجتماعی، ترجمه باقر ساروخانی، تهران، انتشارات کیهان.

۴. چیت ساز قمی، محمد جواد (۱۳۸۳)، هویت دینی جوانان در ایران، کتاب مبانی نظری هویت و بحران هویت، مجموعه مقالات، جمع آوری شده به اهتمام علی اکبر علیخانی، تهران، چاپ اول، پژوهشکده علوم انسانی و اجتماعی جهاد دانشگاهی.

۵. ریتزر، جورج (۱۳۸۳)، نظریه جامعه شناسی در دوران معاصر، ترجمه محسن ثلاثی، تهران: انتشارات علمی.

۶. شجاعی زند، علیرضا، (۱۳۸۴)، مدلی برای سنجش دینداری، مجله جامعه شناسی ایران، دوره ششم، شماره یک

۷. فوکویاما، فرانسیس، پایان نظم، مترجم غلامعباس توسلی، تهران، چاپ اطلس، ۱۳۷۹.

۸. فیروز آبادی، سید احمد، (۱۳۸۵)، سرمایه اجتماعی و عوامل مؤثر بر شکل‌گیری آن در شهر تهران، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران، پایان نامه دکتری.

۹. فیلد، جان (۱۳۸۵)، سرمایه اجتماعی، ترجمه جلال منفی، تهران، موسسه عالی پژوهش تامین اجتماعی.

۱۰. فیلد، جان، (۱۳۸۶)، سرمایه اجتماعی، ترجمه غلامرضا غفاری و حسین رضانی، تهران، انتشارات کویر

۱۱. قادری، مهدی، (۱۳۸۴)، آثار و پیامدهای جامعه‌ی شبکه‌ای بر روی هویت اجتماعی

جوانان، پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد رشته‌ی علوم اجتماعی، دانشگاه اصفهان.

۱۲. کارکنان، محسن (۱۳۸۸)، مجموعه مقالات همایش ملی فرهنگ و توسعه در منطقه

مرکزی ایران.

۱۳. کریمی، محمدمیثم (۱۳۸۶)، اندازه‌گیری سطح سرمایه اجتماعی با تاکید بر عنصر اعتماد اجتماعی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه اصفهان، دانشکده علوم اداری و اقتصاد.

۱۴. کتابی، محمد، محمد گنجی، یعقوب احمدی، رضا معصومی (۱۳۸۳)، دین، سرمایه اجتماعی و توسعه‌ی اجتماعی فرهنگی، مجله پژوهشی دانشگاه اصفهان، جلد هفدهم، شماره دوم، صص ۱۶۹-۱۹۲

۱۵. گیدنز، آنتونی (۱۳۷۶)، "راه سوم و بازسازی سوسیال دموکراسی"، ترجمه، منوچهر محسنی، تهران: نشر تیرازه

۱۶. گیدنز، آنتونی (۱۳۸۰)، جهان رها شده: گفتارهایی درباره یکپارچگی جهانی، ترجمه علی اصغر سعیدی ویوسف حاجی عبدالوهاب، تهران: علم و ادب.

۱۷. منصور نژاد، محمد، (۱۳۸۵)، دین و هویت، تهران، موسسه مطالعات ملی

۱۸. موحد، م؛ عنایت، ح و پورنعمت، آ (۱۳۸۷).

بررسی رابطه میان سرمایه اجتماعی و مشارکت سیاسی زنان، پژوهشنامه علوم انسانی و اجتماعی «ویژه نامه پژوهش‌های اجتماعی» ۱۶۱-۱۹۰.

۱۹. نیازی، محسن (۱۳۸۳)، تبیین موانع مشارکت اجتماعی در شهر کاشان، فصلنامه امداد

پژوهان، شماره ۵، صفحات ۲۵-۱.

۲۰. وحید، فریدون، احمد کلانتری، ابوالقاسم فاتحی، (۱۳۸۳)، رابطه سرمایه اجتماعی با هویت اجتماعی دانشجویان، مجله پژوهشی دانشگاه اصفهان، جلد هفدهم، شماره دوم.